

ניתוח מת לצורך לימודי רפואה

**וַיִּצַר ה' אֱלֹקִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם
לְנֶפֶשׁ חַיָּה (בראשית ב, ז)**

הקשר שבין הגוף שיסודו מן העפר לבין נשמת החיים שהקדוש ברוך הוא נפח בתוכה אינו מסתיים עם מות הגוף והיפרדות הנשמה ממנו. גם לאחר המוות, גופו של היהודי עומד בקדושתו, ואנו מצווים מן התורה לשמור על כבודו. חז"ל אמרו בהקשר לזה (עיין מסכת שבת קנב, ב), על בסיס הפסוק באיוב: "אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל" (איוב י"ד), שהנפש מתאבלת על כאב בשרו וגופו. ומכאן הזהירות והכבוד שאנו נוהגים במת.

אחת הסוגיות כבדות המשקל ביותר בממשק שבין הלכה ורפואה היא סוגיית ניתוחי המתים. בין היתר, מתבצעים ניתוחים במתים לצורך מחקר רפואי, לצורך קביעת סיבת מוות (לצרכים משפטיים), וכן ללימודי רפואה, כחלק מלימודי אנטומיה. סוגיית ניתוחי המתים מעוררת מחלוקת חריפה בין עולם ההלכה לעולם הרפואה מזה שנים רבות, והפולמוס בנושא בישראל מאז קום המדינה פרנס עשרות ספרים ואלפי מאמרים. בשורות הקרובות נתמקד בהקשר של לימודי הרפואה. חלק בלתי נפרד מתהליך רכישת ידע באנטומיה ופתולוגיה עובר דרך נתיחה של גופות של אנשים שתרמו את גופם למדע, בין בביצוע של נתיחה כזאת, ובין בדרך של צפייה בנתיחה שמבוצעת על ידי אדם אחר.

הדיון ההלכתי בנושא נפתח בהבנת האיסור ההלכתי הקיים על נתיחת מתים. כשפוסקי ההלכה בדורות האחרונים עסקו בשאלת ניתוחי המתים, הם העלו כמה וכמה איסורים שיש בכך. נסקור זאת בקצרה:

1. האיסור במרכזי בניתוח מתים הוא ניוול המת, שהוא איסור מן התורה, אותו למדנו מהאיסור על השארת נבלת המת תלויה, או מדין "ואהבת לרעך כמוך" (עיין בית יוסף יורה דעה סימן שסה, נודע ביהודה תנינא יורה דעה סימן רי, שאגת אריה סימן ו). יש שכתבו שיש איסור על ניתוחי מתים משום שבכך מתבטל איסור הלנת המת (עיין אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קלט).
2. ביטול מצוות הקבורה. התורה מצווה על קבורת הרוגי בית דין שנתלו (כאמור לעיל). יש אומרים שמצווה זו נוהגת בכל אדם, ויש אומרים שבשאר מתים מצווה זו היא

- מדרבנן (עיין רבינו חננאל סנהדרין מו, ב, ספר המצוות לרבי סעדיה גאון עשין יט, רמב"ם הלכות אבל יב, א, רמב"ן על התורה דברים כא, כג.
3. איסור הנאה מהמת, המבואר בגמרא בסנהדרין מז, ב. על פי רש"י שם ותוספות (שם מח, א) איסור זה מן התורה. עיין עוד יביע אומר (חלק ג יורה דעה סימנים כ-כא).
4. פגיעה בקדושת הגוף המת. קביעה זו יוצאת מנקודת הנחה כי גם לאחר מותו של האדם והסתלקות הנשמה ממנו, עדיין גופו של היהודי עומד בקדושתו, ואין לפגוע בו (שו"ת דעת כהן).

נאמרו טעמים נוספים לאיסור זה, אך אלו הם הטעמים המרכזיים.

הנודע ביהודה (תנינא יורה דעה סימן ר"י) עוסק במעשה שהיה ובו רצו הרופאים לנתח אדם שמת בכדי ללמוד על "חולי האבן בכיס". בראשית דבריו עוסק הנודע ביהודה בדיון בראיות שהביאו המתירים (בין היתר רצו המתירים להשוות נידון זה לחניטת יעקב ויוסף, שנעשה דבר זה לכבודם, וכיוצא בזה גם ניתוח המת באופן שעל ידי זה יבוא רווח והצלה לעולם הוא לכבודו של המת. הנודע ביהודה דוחה רעיון זה, וכותב שהדבר נחשב ניוול וביזיון, מה שאין כן בחניטה שהיא דרך כבוד.

כמו כן עוסק הנודע ביהודה בדברי הגמרא בבבא בתרא, שם מובא מעשה באדם אחד שמת והתעורר צורך משפטי (לצרכי ירושה) לברר האם היו לו סימנים גדלות בשעת מותו או לא, ואמר להם רבי עקיבא "אין אתם רשאים לנוולו". הנודע ביהודה נשאל האם רק משום שהסיבה לנתיחה שם הייתה ממונית בלבד אסר עליהם רבי עקיבא לבצעה, אך לצורך לימוד רפואה שהוא "הצלת נפשות" יהיה מותר הדבר. מסקנת הנודע ביהודה בקשר לראייה זו שכעיקרון אכן מבואר בסוגיא שם שלצורך הצלת נפשות יהיה הדבר מותר (אך ללא כן – אין כל היתר לגעת במת ללא הסכמת קרוביו, שמצד עצמם אסור להם להסכים).

מסקנת הנודע ביהודה היא:

"את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש. אבל אני תמה, הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות, א"כ למה לכם כל הפלפול, והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה... ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו, כגון חולה או נפילת גל... וכן אפילו לענין ממון שם במסכת בבא בתרא ההיזק לפנינו, אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן, שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה

מותר בשבת, שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה, ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה ואפילו רופאי האומות אינן עושים נסיון בחכמת הניתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים ע"פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך, ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה א"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר".

החתם סופר (יורה דעה סימן של"ו) מדייק מדבריו, שאילו היה לפנינו חולה במחלה שזוהה למחלתו של אדם אחר שמת ויש אפשרות שנתחת המת תועיל להבין כיצד לטפל בחולה, יהיה הדבר מותר.

בשו"ת בנין ציון (סימן קע - קעא) כתב שהדבר תלוי אם האדם נתן בחייו את רשותו לנתח את גופו לאחר המוות או לא. במקרה שאדם הרשה לעשות כן יהיה הדבר מותר כל עוד המטרה היא לימוד לצרכי רפואה ברורים. אך למעשה, החתם סופר שם מאריך לבאר שלא מועילה בזה כל מחילה, ואין שייכות לעניין זה אם האדם מרשה שינתחוהו או לא, הדבר איננו בסמכותו כלל להתיר שינוולו את גופו. וכך גם תלמידו המהר"ם שיק (יורה דעה סימן שמ"ז) דוחה את דברי הבנין ציון, על פי דברי רבו החתם סופר.

ידועים בהקשר זה דברי החזון איש (אהלות סימן כב ס"ק לב) שכותב על דברי הנודע ביהודה:

"בפתחי תשובה (סימן שס"ג, ה) בשם הנודע ביהודה והחתם סופר, דאם יש חולה קמן (=לפנינו), מותר לנוולו משום פיקוח נפש, אבל אין חולה קמן אסור. ואין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר, דבזמן שמתריעין עלה [אף שאין בשעה זו חולה קמן] משום חולי מהלכת, הוי לה כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר, (וכדאמר עירובין מ"ה א' וכתענית כ"א ב'), ומיהו בשעת שלום לא חשבינן ליה פיקוח נפש, אף על גב דשכיח (שמצוי) בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה, כמו שאין עושין כלי זיין בשבת בשעת שלום, דאם כן בטלת כל המצות, אלא לא מקרי ספק פיקוח נפש בדברים עתידיים שבהוה אין להם כל זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות ופעמים שמה שחשבונם להצלה מתהפך לרועץ והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות, וגם משום צורך רבים אפשר דלא הותר אלא כשמזיק את הרבים וכמש"כ לעיל ס"ק כ"ו".

כלומר, החזון איש מבאר שהנושא איננו האם יש לפנינו מקרה ספציפי של פיקוח נפש, אלא המצב הכללי בציבור כרגע. אם למשל מדובר במחלה שמתפשטת באותו הזמן, ויש לפנינו חולה שמת מאותה המחלה וניתוחו עשוי לסייע בבירור המחלה ודרכי ריפוייה, הדבר ייחשב פיקוח נפש, אבל אם מדובר על מחקר שנועד לפתח דרכי התגוננות ממחלה שיש חשש בלבד

שתתפרץ, אין היתר לכך, משום שאם כן על בסיס חששות כאלה יתבטלו כל המצוות, וכן מטעם שאיננו בקיאים בעתידות, ואיננו יודעים איזו סכנה תתממש ואיזו לא, וכן מה יועיל ויציל איננו ברור מאליו.

בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ב סימן קנא) דן לפי דברי הנודע ביהודה לגבי לימודי רפואה. מסקנתו דומה לזו של הנודע ביהודה, למרות שהוא כותב שבימינו טעם הדברים של הנודע ביהודה איננו שייך, אך הוא מוסיף על זה טעם אחר ומעניין:

"ואני מוסיף, דאף אם מצד החששא היה זה חשש שראוי לדחות עליו איסורין, נמי לא היה דוחה איסור ניתוח המת, משום דלהתלמד לרפאות אין חיוב על האדם, דלא מצינו שיהיה חיוב על כל אדם שילמוד חכמת רפואה כדי לרפאות החולים שישנם ושיהיו אף שחולים מצויים ויש לחוש להם, משום שהחיוב על האדם הוא רק להציל את חברו במה שיכול, דאם הוא כבר רופא איכא חיוב עליו לרפא את חבריו החולים ואם הוא יכול לשוט בימים מחויב לשוט בנהר ולהציל אדם שטובע בנהר, אבל אין חיוב על האדם שילמוד איך לשוט ואיך לרפאות חולים כדי שאם יזדמן לו להציל ולרפאות יוכל להצילו ולרפאותו... ולכן גם לנתח מתים כדי להתלמד מזה איזו רפואה, נמי אין על האדם שום חיוב, וממילא אסור משום שהוא ניוול המת.

ולכן אף שטעם הנודע ביהודה דלא דחינן איסורים משום חששא קלה זו שמא יזדמן חולה הוא טעם דחוק, דהא מצוי חולים בעלמא ובפרט בזמן הזה שאפשר לידע מכל בתי החולים שבעולם שיש שם חולים כאלו, וגם אשר נקל במהירות לשלח לשם את הרפואה שימצאו ע"י זה, הוא אסור, משום דלהתלמד לרפאות ליכא חיוב על האדם וממילא אסור משום ניוול המת."

דברים אלו הם הבסיס לתשובה מרתקת שכתב בנושא נשיא בית מדרשינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א. במענה לשאלה מקהילה ביוהנסבורג, כאשר על פי הנחיית השלטונות לא יוכלו ארגוני הצלה לקבל אישור הפעלה ללא שירות בבתי חולים שונים, פעילות הכרוכה בחילול שבת, נשאלה השאלה האם הדבר מותר מחשש שאם לא יהיו כונני הצלה יהודים יהיה סיכון חיים, או שהדבר נחשב לחשש רחוק שאינו בפנינו ויש לאסור את הדבר.

לאחר שהרב וייס מביא את דברי הנודע ביהודה והחזון איש, הוא מעיר שנראה שהחזון איש לא בא לחלוק על הנודע ביהודה, אלא לפרש את דבריו, וגם החתם סופר מסכים לאותו הדבר, שהעיקר תלוי האם יש פיקוח נפש לפנינו, או שמדובר בספיקות רחוקות בלבד.

בנודע לנידון השאלה שנשאל הרב וייס, הוא כותב שישנם כמה חילוקים בין מקרה זה למקרה שעסקו בו האחרונים. ראשית, במחקר הרפואי אין כל ודאות בתוצאה, מה שאין כן

בקורס הכשרה שהוכח שיש בו תועלת של הצלת נפשות ברורה. שנית, במחקר רפואי הדבר ספק אם יתעורר צורך ברפואה זו לחולי זה עבור חולה ישראל, מה שאין כן בהצלת נפשות כזאת שיש ודאות מוחלטת שיהודים יצטרכו את עזרתם. שלישית, כותב הרב וייס שבמחקר רפואי ניתן לסמוך על המחקר שייעשה על ידי נכרים, או על מחקר שייעשה על גופות של נכרים, ואין צורך להשתמש דווקא בגופם של יהודים לצורך כך, מה שאין כן במקרה השאלה, שבו לא היה ניתן לסמוך על שירותי הרפואה הירודים של אותו מקום והיה צורך חיוני לייצר תמיכה רפואית בתוך הקהילה על ידי יהודים.

לאחר שהרב וייס מוסיף להראות ממקורות שונים כי גם פיקוח נפש עקיף נחשב לעיתים כפיקוח נפש, ומציין כי נראה היה שיש מקום גדול להקל בדבר, הוא מסכם "מכל מקום לבי מהסס עד למאוד ומתיירא אני להתיר", וכן "וגם חושש אני מאוד שלא נוכל לגדור גדר ולעמוד בפרץ ולתחום תחום ברור וגבול מסויים להיתר זה", וחששות נוספים, ומשום כך הוא פונה לשואלים בקריאה לנסות ולהשתדל למצוא דרך להשפיע על השלטונות לאשר את ההכשרה של ארגוני ההצלה גם ללא חילול שבת.

השוואה בין הנידון בו עסק הרב וייס לנידון קורס האנטומיה בלימודי רפואה מעלה את השאלה עד כמה חשוב שיהיו לנו רופאים יהודים (במידה שסטודנט איננו יכול לקבל רישיון רפואי ללא שישתתף בקורס שבו מנותח גופו של יהודי). כל עוד אין מדובר בפיקוח נפש, או אפשר ללמוד זאת בניתוח גופם של אינם יהודים, פשוט הדבר שמדובר באיסור חמור. מדברי הפוסקים אנו יכולים ללמוד עד כמה חמורה בעיניהם ניוול גופו של מת יהודי גם אם הוא הביע את הסכמתו לכך. לכן, מבלי לפסוק הלכה למעשה בעניין, על סטודנטים לרפואה לשים לב לחומרת האיסור בניתוח המת ולברר את ההלכה למעשה אצל מורה הוראה מומחה, על פי חומרת השאלה.